27

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՍԱՂՄՈՍԱՎԱՆՔԻ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Աշոտ Մանուչարյան*

Միջնադարում Սաղմոսավանքը հայտնի է եղել ոչ միայն վարդապետական բարձրագույն դպրոցով, հարուստ գրադարանով, այլև իր հարկերի ներքո պահվող քրիստոնեական սրբություններով: Դրանց թիվը եղել է ինը, որոնցից չորսը՝ խաչ, մեկը՝ խաչքար, երկուսը՝ սրբերի մասունքներ (ս. Հակոբ Մծբնացու Աջը, ս. Հակոբ Տյառնեղբոր Մատը) և երկու գերեզման, որոնք պատկանում են վանքի նշանավոր առաջնորդների: Այդ սրբությունների մի մասն այսօր էլ կա, թե՛ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, թե՛ Սաղմոսավանքի տարածքում:

Բանալի բառեր. Սաղմոսավանք, սրբություն, խաչ, միջնադար, բարձրագույն, դպրոց, հարուստ, գրադարան, քրիստոնեական, մասունք, նշանավոր, առաջնորդ:

Միջնադարում յուրաքանչյուր վանքի հպարտությունն է եղել իր խնկաբույր հարկերի ներքո քրիստոնեական բազմապիսի սրբությունների, մասունքների ու նշխարների առկայությունը, որոնցով նրանք նույնիսկ ճանաչվել, կոչվել ու հռչակ են վայելել: Սաղմոսավանքն այդ առումով բացառություն չէ, դեռ ավելին, Հայաստանում դժվար գտնվի մի վանք, որ իր սրբությունների քանակով մրցակցի Քասաղի անդնդախոր կիրճի ամենախոր հատվածի աջակողմյան ձորափին վեհորեն խոյացող հոյակերտ այդ պատմական մենաստանի հետ:

Սաղմոսավանքն իր վերազարթոնքից հետո (1215 թ.) հռչակվել է ոչ միայն սեփական մատենադարանի հարուստ հավաքածուով, հին մագաղաթյա, երկաթագիր, հազվագյուտ ձեռագրերով և այդ առումով համեմատվել Կիլիկիայի հայոց թագավորության մայրաքաղաք Սսի հետ[1], այլև բազմաթիվ սրբություններով, որ մեծ հոգածությամբ ու երկյուղածությամբ երկար դարեր պահվել ու պատվել են նշանավոր ուխտի սրբարաններում:

---

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի վիմագրության բաժնի ավագ գիտաշխատող, Երևանի պետական համալսարանի աստվածաբանության ֆակուլտետի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու:

1 Տես *Իշխանյան Ռ.*, Հայ մատենագիտության պատմություն, պր. Ա, V–XVII դարեր, Երևան, 1964, էջ 53:

Սաղմոսավանքի սրբությունների ու մասունքների մասին մեզ համարյա ամբողջությամբ առաջինն իրազեկում է այդ մենաստանին քաջածանոթ Վարդան Արևելցին, որը 1267 թ. Այրարատ աշխարհի կողմնապետ Քուրդ Ա իշխանաց իշխանի հովանավորությամբ Խոր Վիրապի վարդապետական բարձրագույն դպրոցը վերաբացեց Վաչուտյանների հոգևոր կենտրոնում: Պատմիչը հայտնում է. «Եւ ի յոտն Արագածոյ Սաղմոսավանքն, ուր կայ *օձահալած սուրբ Նշանն* եւ Արագածայ սուրբ Նշանն եւ Յոհանավանքն, ուր կայ *վարշամակն Քրիստոսի*»: [այստեղ և այլուր մեջբերումների միջի շղա-ները հեղինակինն են – Ա.Մ.][2] Մի այլ տեղ Վարդան Արևելցին նշում է, որ Սաղմոսավանքում է «եւ սուրբ անապատն Հրեշտակաբնակ ու կայ *սուրբ Նշանն Արագածոյ*, եւ *Օձահալած սուրբ Նշանն*, որ ունի մասն ի Կենաց Փայտէն արիւնաներկ եւ առնէ նշանս մեծա-մեծս ի յօձահարս եւ յամենայն պատահարս եւ *աստուածընկալ սուրբ Նշանն*, *Գոռոզ սուրբ Նշանն*, *Տէրունական սուրբ Նշանն*, եւ սուրբ Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի աջն, և *սուրբ Յակոբայ Տեառնեղբօր մատն եւ գերեզմանն Ականատեանն սուրբ վարդապետին Գրիգորի…*»[3]:

Եվ այսպես, իրազեկ պատմիչի վկայությամբ Սաղմոսավանքում 13-րդ դ. եղել է ութ սրբություն, որից հինգը՝ սբ. Նշանի տեսքով, այսինքն՝ խաչի:

Այդ բազմահավաք սրբություններից առաջինը *Արագածի սուրբ Նշանն* է, որը կապված է ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվան հետ: Հայտնի է, որ կյանքի վերջին շրջանում Գրիգոր Լուսավորիչը հայրապետական աթոռը հանձնում է իր կրտսեր որդուն՝ Արիստակեսին, իսկ ինքը հեռանում Արագած լեռը՝ ճգնակեցության: Սաղմոսավանքի կոնդակի մեջ պատմվում է, որ Լուսավորիչն իր հետ ուներ «զմասն ի կենաց փայտէն», սուրբ առաքյալների և ՍԲ Կարապետի (Հովհաննես Մկրտչի) նշխարներ, որոնց-

2 Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի, Բարիզ, 1960, էջ 15: Հիսուս Քրիստոսի վարշամակի հարցը այլ քննարկման նյութ է, բայց բացառված չէ, որ այն Ճենովայի հայոց Ս. Բարդուղիմեոս եկեղեցում (14-րդ դ.), ուր այսօր էլ այն պահվում է, հայտնված լինի Հովհաննավանքից: Այստեղ է պահվել նաև ս. Ստեփանոս Նախավկայի աջը: Այն ս. ուխտին է նվիրել Սյունյաց Գրիգոր թագավորի (1094–1166) դուստր Շուշիկը, որը Բաղաբերդի անկումից հետո (1170) հալածական եկել է Հովհաննավանք, վախճանվել ու թաղվել այդտեղ (տես արձանագրությունը՝ *Ղաֆադարյան Կ.*, Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները, Եր., 1948, էջ 77): Ըստ Դավրիժեցու՝մոտավորապես 1607 թ. Կարբիում հաստատված ջալալի Թոփալ Օսման փաշայի հրոսակները ոմն Աբդուռահման Մուսլիմի գլխավորությամբ թալանել են Հովհաննավանքը՝ իրենց հետ տանելով այդ մենաստանի սրբությունները: Տես *Առաքել Դավրիժեցի*, Գիրք պատմութեանց (խմբ. Գ.Վ. Աբգարյան, աշխատասիրությամբ Լ. Ա. Խանլարյանի), Երևան, 1990, էջ 104:

3 Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի, էջ 26–27:

ցից նա պատրաստել էր «սոսկալի ՍԲ Նշանն, որ ասի Արագածի ՍԲ Նշան»:

Մագաղաթյա կոնդակում այնուհետև նկարագրվում է, թե ինչպես ՍԲ Լուսավորիչը ամռանը բնակվում էր ՍԲ Արագածում, իսկ ձմռանը՝ Սաղմոսավանքի կիրճի իր ձեռամբ հիմնադրված անապատում, մինչև որ Տրդատ արքայի ու հայոց մեծամեծների թախանձանքով նա իջնում է լեռան վրայից, գալիս վերոհիշյալ հրեշտակաբնակ անապատի մենաստանը և այնտեղ տեղադրում Արագածի սուրբ նշանը. «Եւ եդիր անդ զՍԲ Նշանն Արագածի ի պատիւ տեղւոյն և ՍԲ տաճարացն»[4]:

Նկ. 1. Արագածի ս. Նշան: Պահվում է Ս. Էջմիածնի գանձատանը:

Զաքարիա Ագուլեցի մատենագիրը 1672թ. հուլիսի 15-ին, կիրակի օրը՝ Վարդավառին, այսինքն Հիսուս Քրիստոսի Պայծառակերպության տաղավար տոնին «դարձեալ գնացի Սաղմոսավանք, Լուսաւորչի իւր ձեռամբ շինած խաչն համբուրեցի…»[5]:

19-րդ դ. առաջին կեսին Հովհ. Շահխաթունյանցն Էջմիածնի Մայր Աթոռում պահվող սրբությունների թվարկման շարքում անդրադառնում է Արագածի սբ. Նշանի պահարանին[6]: Այն, ինչպես թիկունքի մակագրու-

4 Տես Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագիր N 8061:

5 Զաքարիա Ագուլեցու Օրագրությունը, Երևան, 1938, էջ 108:

6 Տես *Յովհաննէս եպս. Շահխաթունեանց*, Ստորագրութիւն կաթուղիկէ Էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, Ս. Էջմիածին, Երևան, 2014, էջ 50–51:

թյունն է վկայում, պատրաստել է Սաղմոսավանքի շինարար առաջնորդ Գաբրիել վրդ. Կարբեցին (1656–1661, 1662–1674):

Սաղմոսավանքի երկրորդ սրբությունը *Օձահալած սուրբ Նշանն* է: Վարդան Արևելցու վերը մեջբերված վկայությունից պետք է կռահել, որ այն նույնպես պատրաստել է Գրիգոր Լուսավորիչը: Այն իր մեջ կրել է Հիսուսի Խաչափայտի մաս և ունեցել օձեր վանելու ու պատուհասներից զերծ պահելու աստվածահրաշք զորություն: Առհասարակ, Սաղմոսավանքի կողմերում, հատկապես անդնդախոր կիրճում, շատ են օձերը: Գրող, քարանձավագետ Է. Սարգսյանն իր գրքում զետեղել է ժողովրդական մի ավանդապոտում. «Երբ օձը մարդուն կծում է, երկուսն էլ շտապում են Սաղմոսավանք: Եթե մարդն է շուտ տեղ հասնում, օձն է սատկում, իսկ եթե օձն է տեղ հասնում, մարդն է մահանում»[7]:

Սաղմոսավանքի երրորդ սրբությունը *Աստուածընկալ սուրբ Նշանն* է: Աստվածընկալ նշանակում է աստվածակիր, այսինքն՝ Նշան՝ Խաչ, որ իր մեջ կրել է Հիսուս Քրիստոսի մասունք: Քանի որ Գրիգոր Լուսավորիչն Արագածում ճգնելիս իր մոտ ունեցել է կենաց փայտի (Հիսուս Քրիստոսի խաչափայտի) մաս, հետևապես պետք է ենթադրել, որ այդ խաչը նույնպես նա է պատրաստել:

Հովհ. Շահխաթունյանցը Մայր Աթոռում պահվող սրբություններից նկարագրում է «տապանակ փոքրադիր արծաթի հարթ շինուածով. սա անուանի Աստուածընկալ Սուրբ նշան, — բայց սխալ ենթադրում, — գուցէ իցէ Աստուածընկալ վանացն ի Նիգ գաւառի»[8]:

Սաղմոսավանքի չորրորդ սրբությունը *Գոռոզ սուրբ Նշանն* է: «Գոռոզ» բառն ըստ բառարանային ստուգաբանությունների՝ նշանակում է «գանգուր», «ընկույզի միջուկ»:[9] Կարելի է ենթադրել, թե այդ խաչի թևերն ունեցել են ալիքաձև ոլորուն տեսք, բայց հակված ենք կարծելու, որ «գոռոզ»-ը լատին. crux (խաչ) բառի արտասանության հայկական խոսվածքային ձևն է: Հնարավոր է՝ այն կաթոլիկ խաչ է եղել (Հիսուս Քրիստոսի պատկերով)՝ Սաղմոսավանքում հայտնված հայ-լատին եկեղեցական հարաբերությունների արդյունքում:

Հինգերորդ սրբությունը *Տէրունական սուրբ Նշանն* է: Մեր պրպտումներն այս խաչը գտնելու ուղղությամբ հանգեցրին հետևության, որ դա այն բարձրարվեստ, գեղաքանդակ խաչքարն է, որ ագուցված է Սաղմոսավանքի գավթի վեցասյուն ռոտոնդայի ներքևի երդիկի տասներ-

7 *Սարգսյան Է.*, Քարանձավները բացում են իրենց գաղտնիքները, Երևան, 1989, էջ 119–120:

8 *Յովհ. Շահխաթունեանց*, նշվ. աշխ., էջ 51:

9 Տես «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, Վենետիկ, 1836, էջ 585: *Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ.*, Միջին հայերենի բառարան, հ. Ա, Երևան, 1987, էջ 158:

կունիստանի վեղարի արևմտահայաց, կենտրոնական նիստին՝ ներքնամասում հոչակավոր Վաչե Ա Վաչուտյան Ամբերդցու հետևյալ հիշատակագրությամբ[10].

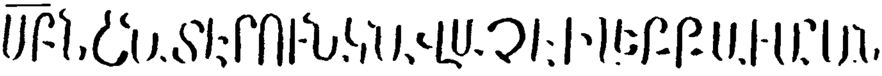

ՍԲ ՆՇԱՆ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ, ՎԱՉԷԻ ԼԵՐ ՔԱՒԱՐԱՆ:

Նկ. 2. Տերունական ս. Նշան: Սաղմոսավանքի գավթի երդիկ:

Այս հինգ սրբություններով ավարտվում է Սաղմոսավանքի պատվելի, մեծարելի խաչերի շարքը:

Վեցերորդ սրբությունը *Սուրբ Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի աջն* է: Ավելորդ չենք համարում հիշեցնել, որ 4-րդ դ. համաքրիստոնեական սուրբ Հակոբ Մծբնացին բարձրացել է Արարատ լեռը՝ «Նոյյան տապանը գտնելու, բայց Մասիսի լանջերին հոգնել է և ննջել: Ըստ ավանդության, Աստուծո հրեշտակը նրան մատուցել է Նոյյան տապանից փայտի կտոր:

10 *Պետրոսյանց Վ.*, Սաղմոսավանք. – Էջմիածին, 1981, Է, էջ 56, նաև՝ մեր դաշտային օրագիրը: Վ. Պետրոսյանցն այս հիշատակությունը վերագրում է Վաչե Բ Վաչուտյանին, մինչդեռ, ըստ մեր ընդօրինակած նորահայտ արձանագրության, թե՛ գավթի կառուցողը, թե՛ այդ հիշատակագրության հեղինակը Վաչե Ա Վաչուտյանն է: Հարցի շուրջ տե՛ս *Մանուչարյան Ա.*, Քուրդ Ա Վաչուտյանի երկու արձանագրության վերծանություն. – «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 2015, N 2, էջ 48, նաև՝ նույնի, Սաղմոսավանք, Երևան, 2015, էջ 41, տողատակ:

Այնտեղ, որտեղ Հակոբ Մծբնացին հրեշտակից ստացել է Նոյյան տապանի կտորը, հիմնվել է Ակոռիի Ս. Հակոբ վանքը. Այստեղ էլ պահվել են Հակոբ Մծբնա հայրապետի մատի ոսկրը և Նոյյան տապանի փայտի կտորը՝ միմյանց շղթայով ամրացված (այժմ Հակոբ Մծբնացու Աջի հետ այդ փայտի կտորը պահվում է Ս. Էջմիածնի վանքում)»[11]:

Նկ. 3. Ս. Հակոբ Մծբանացու Աջը: Պահվում է Ս. Էջմիածնի գանձատանը:

Ղ. Ալիշանի իրազեկմամբ. «Յիշեալ մասն նշխարաց սրբոյ Մծբնացւոյն պահի արդ յԷջմիածին, յաջաձև պահարանի, յորում գրեալ է յամի 1658. «Արդ ես Յակոբ կաթողիկոս Ջուղայեցի՝ յաջորդեալ յաթոռ սրբոյն Լուսաւորչի ի Ս.Էջմիածին, տեսեալ զԱջ սրբոյն Յակոբա Մծբնայ հայրապետին յիշատակ ի դուռն Սաղմոսավանաց, բայց էր կարի խրթին և ի խորտակեալ պահարան մի, նորոգեցի վայելուչ յորինուածքով և եդի յիշատակ և ի նոյնում վանս Սաղմոսաց, անեղծանելի արձան ի թվիս Հայոց ՌՃԷ ամին»[12]:

Սաղմոսավանքի յոթերորդ սրբությունը *Սուրբ Յակոբայ Տեառնեղբօր մատն* է:

Հակոբ Տյառնեղբայրն աստվածաշնչյան սուրբ է, Հիսուս Քրիստոսի «եղբայրներից» մեկը: Ըստ ավանդության՝ եղել է Երուսաղեմի առաջին եպիսկոպոսը: Նրա կապակցությամբ Շնորհք արքեպիսկոպոսը գրում է. «Այս Յակոբոսին յիշատակն ալ Զեբեդեան Յակոբոսին պէս, սերտօրէն կապուած է մեր եկեղեցիին հետ: Նահատակութենէն յետոյ իր մարմինը բերուած ու թաղուած է իր տան պարտեզին մէջը, ուր թաղուած էր նաև Յակոբոս առաքեալին գլուխը: Այն տան տեղւոյն վրայ շինուած է Երուսաղէմի Պատրիարքութեան մայր տաճարը, որ այս իսկ պատճառով կը կոչուի «Սրբոց Յակոբեանց Տաճար», այսինքն՝ «Սուրբ Յակոբներու Եկեղեցին»[13]:

11 «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 521:

12 *Ալիշան Ղ.*, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 164:

13 *Գալուստեան Շնորհք արքեպիսկոպոս*, Աստուածաշնչական սուրբեր, Երևան, 1997, էջ 204:

Չի բացառվում, որ ս. Հակոբ Տյառնեղբոր մատը Սաղմոսավանքում հայտնված լինի Վաչեի կամ Քուրդի՝ Երուսաղեմ ուխտագնացություն կատարելու արդյունքում:

Սաղմոսավանքի ութերորդ սրբությունն է՝ *Գերեզմանն Ականատես սուրբ վարդապետին Գրիգորի*: Գրիգոր Ականատես վարդապետը եղել է Վաչուտյանների կողմից Սաղմոսավանքի վերազարթոնքի անդրանիկ առաջնորդը:

Նկ. 4. Գրիգոր Ականատեսի ենթադրյալ գերեզմանը: Սաղմոսավանքի հարավարևմտյան բակ:

Նա Ականատես է կոչվում այն պատմության պատճառով, որ մեզ հայտնում է Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը (1763–1780), թե երբ ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ճգնում էր Արագած լեռան գագաթին «և այնտեղ էր անցկացնում բազում օրեր, որտեղ և կառուցեց մի փոքրիկ տաճար՝ մի վեմի ներքևում, հանուն ամենասուրբ երրորդութեան: Եվ անյտեղ կախ տվեց մի կանթեղ՝ առանց պարանի և լցրեց այն իր արտասուքով և խնդրեց Աստծուց, որպեսզի երկնային լույսով վառելով անշեջ մնա մինչև աշխարհի վախճանը: Որը և եղավ ըստ խնդրածի, որ մնում է մինչև այսօր՝ ի փառս Աստծու և ի պարծանս իր ծառայի: Որը և երկար ժամանակ բաց աչքով տեսավ Գրիգոր ականատեսը, որի մասին հետո պիտի խոսենք, որ և դրա համար կոչվեց Ականատես»[14]:

Այդ պատմությունն առավել մանրամասն ներկայացված է Սաղմոսավանքի կոնդակում: Այդտեղ ասվում է, որ Սաղմոսավանքի հրաշալի հորինվածքով Ս. Սիոն մեծ եկեղեցու կառուցման ավարտից հետո (1215 թ.) Վաչե Վաչուտյանն խնդրում է Գրիգոր վարդապետին, որպեսզի նա աղա-

14 *Սիմեոն Երևանցի*, Ձամբռ, Երևան, 2003, էջ 402–403:

չի Աստծուն՝ ցույց տալու նշանը, այսինքն՝ աներևույթ կանթեղը: Տաճարի՝ Ս.Սիոնի նավակատիքի ժամանակ պատարագիչ Գրիգոր վարդապետը հազարավոր բազմության հետ համատեղ աղիողորմ արտասուքներով, ի խորոց սրտի հառաչանքներով ամենագութ Աստծուն աղերսում են, և Ողորմածը կատարում է նրանց խնդրանքը. երեկոյան ժամին ծագեց լույս երկնային՝ «որպէս մեծին Եղիայի՝ ի քորէբ լերինն՝ հողմով և շարժմամբ յայտնեալ ի պակուցումն ՍԲ Մարգարէին: Նմանապէս շարժմամբ և փայլատակմամբ իջեալ լուսոյն ի հիացումն ամենեցուն» երևաց նշանը: Բոլորը Գրիգոր Ականատեսի գլխավորությամբ փառաբանեցին Աստծուն[15]:

Ղ.Ալիշանի ասելով. «...տապան նորա յեկեղեցւոջ վանացս ցարդ ուխտատեղի է, քանզի համարի նա և բերող առուին Աշտարակայ»[16]:

Գրիգոր Ականատեսի գերեզմանը, մեր դիտարկմամբ, այն մեծ, գորշավուն տապանաքարն է, որ գտնվում է Սաղմոսավանքի գավթի հարավային պատի մոտ և Ս.Աստվածածին եկեղեցի-գրատան արևմտյան շքամուտքի առջևում. մեկ ուրիշ տապանաքար, մարմարյա, դրված է վանքի նշանավոր առաջնորդ Հովհաննես Կարբեցի ճգնավոր եպիսկոպոսի (1638–1656) շիրիմի վրա Ս.Գրիգոր Լուսավորիչ մատուռի նախասրահում:

Նկ. 5. Հովհ. եպս. Կարբեցու գերեզմանի վրայի խաչքարը: Սաղմոսավանքի Ս. Աստվածածին եկեղեցի:

15 Տես Մատենադարան, ձեռ. N 8061:

16 *Ալիշան Ղ.*, նշվ. աշխ., էջ 163:

Երրորդ տապանաքարը՝ հարթ, քառակուսիաձև, գտնվում է Ս.Սիոն եկեղեցու հյուսիսարևելյան մասում՝ դրսից, որմնափակ խաչքարի առջև: Դա, համաձայն արձանագրության, 1309 թ. տեղադրել է Թադևոս քահանան իր ծնողների գերեզմանի վրա: Այլ թաղումներ թե՛ վանքում, թե՛ նրան անմիջապես մոտ, չեն նկատվում, չհաշված մեկ-երկու անշուք սալատապաններ, որ նշմարվում են գավթի հյուսիսարևմտյան անկյունում: Գրիգոր Ականատեսի գերեզմանի մեր տեղորոշումը կարծես հաստատվում է Պ. Պոռշյանի «Կռվածաղիկ» (1878 թ.) վեպի՝ մեզ համար նախկինում անհայտ հետևյալ հղմամբ, որ մեջբերում ենք ըստ Վ. Դևրիկյանի պրպտումների. «Սաղմոսավանքի եկեղեցու աջակողմյան դասումն է թաղված Ականատեսը, և ամեն մի աշտարակցի, եկեղեցի մտնելուս, անպատճառ մի «ողորմի» տալիս է ու համբուրում նրա գերեզմանը»[17]: Պ. Պոռշյանը նաև ավելացնում է, որ «նրա երկայն և սրամեջք տապանագիրը մինչև այսօր անվնաս մնացել է»[18]: Այստեղից հասկանալի է, որ տապանաքարի հյուսիսային կամ հարավային երկարավուն նիստին փորագրված է եղել ուռուցիկ տառերով (ելնդագիր) արձանագրություն: Եթե նույնիսկ այդպիսի գիր եղել է այդ տապանաքարին (նման ուրիշ գրություն Սաղմոսավանքում մեզ առհասարակ հայտնի չէ), ապա այն այսօր չի երևում և ոչ էլ իմաստ ունի բացելու եղանակով ստուգել, քանի որ շիրմաքարի շուրջբոլորը մինչև մակերես՝ սալահատակով խնամքով հավասարեցված է գետնի մակերևույթին:

Հետագա դարերի մատենագրական աղբյուրներում քանիցս հիշատակվում են Սաղմոսավանքի սրբությունները: Այսպես, 1496 թ. ընդօրինակված Ավետարանի հիշատակարանում գրիչ Ովանես աբեղան նշում է, որ Սուրբ գրքի ընդօրինակումն սկսել է Մաքենիսում, որտեղ վերջացրել է Ա գլուխը, իսկ ավարտին հասցրել Սաղմոսավանքում՝ «ընդ հովանեաւ սուրբ Սիոնիս և *սուրբ նշանացս*, որ աստ կան հաւաքեալ…»[19]:

Գլաձորում Եսայի ռաբունապետի ուսուցչապետության տարիներին (1284–1338) ընդօրինակված ժողովածուի, որ հիմնականում ընդգրկում է Մովսես Քերթողի (7-րդ դ.) «Գիրք Պիտոյից» աշխատությունը, հետագայի հիշատակարանում գրված է. «Յիշատակ է սուրբ տառս Պիտոյից Սաղմոսավանուց *սոսկալի Սուրբ Նշանացն*, ի յոտն Արագածու, ի թվին ՌԲ (1553)-ն»[20]:

17 *Դևրիկյան Վ.*, Լուսավորչի կանթեղը, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 25:

18 *Պոռշյան Պ.*, Երկերի ժողովածու, հ. 3, Երևան, 1963, էջ 129:

19 ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մաս Գ, կազմ. Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1967, էջ 226:

20 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Ե, Երևան, 2009, էջ 882:

Առաքել Դավրիժեցին (1590–1670) իր «Պատմութեան» ԻԱ գլխում, պատմելով նշանավոր Սարգիս եպիսկոպոսի մասին, գրում է, որ նա, գնալով Սաղմոսավանքի մեծափառ ուխտը, «*լեալ սպասաւոր բազմահաւաք սրբութեանց*, որք կան անդր»[21]:

Ըստ Ղ. Ալիշանի՝ Հովհաննես եպս. Կարբեցու առաջնորդության տարիներին (1638–1656) Թովմա վարդապետ Վանանդեցին, որ ներբողներ է գրել հայոց վանքերի մասին, մեկն էլ ձոնել է Սաղմոսավանքին.

«Սաղմոսավանք առասացեալ,
Արագածու սուրբ Նշան լեալ.
Օձահալածն անդ կայ եդեալ,
Աստուածընկալն երկրրպագեալ:
Սուրբ Յակոբայ աջրն պատուեալ
Որ Մծբնայ առաջնորդեալ.
Միւս Յակոբայ ճկոյթ կալեալ,
Որ Տեառն եղբայր էր անուանեալ»:[22]

Ճիշտ է, այս բանաստեղծության մեջ Սաղմոսավանքի ոչ բոլոր սրբություններն են հիշատակված, բայց վերը հղված աղբյուրների համաձայն, տեսանք, որ դրանց թիվը եղել է ութ: Սակայն Սաղմոսավանքի կալվածագրերից մեկում՝ գրված 1742 թ., հողի առուվաճառքի գործարքի հաստատուն մնալու համար՝ վճռվում է պայմանագիրը խախտողներին սպառնալ նաև վանքի «Թ (9) սոսկալի սուրբ նշանացն …»[23]:

Իններորդ սրբությունը, ինչպես ենթադրել է տալիս Զաքարիա Ագուլեցու՝ Սաղմոսավանքում իր գտնվելու մասին նկարագրող խոսքերի «և այլ սրբոց գերեզման համբուրեցի» հատվածը[24], գերեզման է, քանի որ մինչև 17-րդ դ. կեսը որպես գերեզման-սրբատեղի հիշատակվում է միայն Գրիգոր վարդապետ Ականատեսի ննջարանը: Կարծում ենք, որ երկրորդ գերեզմանը, ինչն ուշ միջանադարում է հավելվել Սաղմոսավանքի ութ սրբությունների շարքը որպես իններորդի, դա Հովհաննես եպս. Կարբեցի ճգնազգյաց առաջնորդի շիրիմն է վանքի Ս. Աստվածածին եկեղեցի-գրատան հյուսիսարևելյան պատի տակ: Մարմարյա տապանաքարի արևելյան եզրին 1669 թ. եպիսկոպոս Հովհաննեսի հիշատակի համար խաչքար է կանգնեցվել[25]: Առհասարակ, տակավին Սահակ Պարթևի կանոնախմբի

21 *Առաքել Դավրիժեցի*, նշվ. աշխ., էջ 215:

22 *Ալիշան Ղ.*, նշվ. աշխ., էջ 164:

23 Կալվածագրեր և տնտեսական այլ գործարքների վերաբերյալ արխիվային վավերագրեր, պր. I, կազմ. Հար. Աբրահամյան, Երևան, 1941, էջ 64:

24 *Զաքարիա Ագուլեցի*, նշվ. աշխ., էջ 108:

25 Տես *Պետրոսյանց Վ.*, Սաղմոսավանք, էջ 58: Խաչքարի քիմի վերնամասում եպիսկոպոսի անվան հատվածը կոտրված է, որը մենք պատմական աղբյուրների հղմամբ վերականգնում ենք Յոհաննէս:

24-րդ կանոնով արգելվել է եկեղեցու ներսում թաղում կատարելը[26]: Սակայն վանքի շինարար առաջնորդ Գաբրիել վարդապետ Կարբեցին (1656–1661, 1662–1674), իր հորեղբորն այդտեղ թաղելով, նկատի է ունեցել այն, որ այդ վայրը թեև համարվում է Ս. Աստվածածին եկեղեցու մաս, բայց ժամանակին եղել է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մատուռի նախասրահ, հետևապես եղբորորդին ոչ մի կանոն չի խախտել:

Այսօր, բարեբախտաբար Սաղմոսավանքի սրբությունների գերակշիռ մասը հուսալիորեն պահպանվում է թե՛ տեղում, թե Մայր Աթոռում՝ խորհրդանշելով այդ վաղեմի, լուսավորչաշեն սրբարանի միջնադարյան փառքն ու բարձր հեղինակությունը:

СВЯТЫНИ СРЕДНЕВЕКОВОГО САГМОСАВАНКА

Ашот Манучарян

Резюме

В средние века Сагмосаванк был известен не только своей высшей духовной школой, богатой библиотекой, но и христианскими святынями, которые хранились под крышей этого монастыря. Их было девять, из которых – четыре креста, один хачкар, мощи двух святых (Длань св. епископа Акопа из Мцбины, Палец св. Акопа Брата Господня) и две могилы, которые принадлежали двум известным главам епархии монастыря. Часть этих святынь до сих пор существует, некоторые в Святом Престоле Эчмиадзина, а некоторые на территории монастыря.

Ключевые слова: Сагмосаванк, святыня, крест, средневековье, высшый, школа, богатый, библиотека, христианский, мощи, известный, лидер.

SACRED OBJECTS FROM MEDIEVAL SAGHMOSAVANK

Ashot Manucharyan

Summary

The medieval monastery Saghmosavank was not only known for its higher school and the rich library, but also for the Christian sacred objects preserved under its floors. They were nine in number, four of which were crosses, one was a khachkar (cross-stone), two were relics of saints (the right hand of St. Hakob Mtsbinatsi, the finger of St. Hakob Lord's Brother). There were also two graves which belonged to two noted leaders of the monastery.

Today a part of it is kept in the See of St. Etchmiadzin and another part is preserved on the territory of the Monastery.

Keywords: Saghmosavank, sacred items, cross, medieval, higher school, rich library, Christian, relic, known, leader.

26 Տես Կանոնագիրք հայոց, Ա, աշխատասիրությամբ Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1964, էջ 380–381: